

**М. О. ЛІНЕНКО
І. Р. ВІТИК**

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПРОЦЕДУР, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Розкрито правові засади діяльності органів СБУ, що регулюють питання, пов'язані, з тимчасовим і правомірним обмеженням окремих прав і свобод людини і громадянина при виконанні СБУ завдань із захисту державної безпеки України, покладених на цю Службу законодавством України.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, обмеження прав і свобод людини і громадянина, правообмеження.

Раскрыты правовые основы деятельности органов СБУ, которые регулируют вопросы, связанные с временным и правомерным ограничением отдельных прав и свобод человека и гражданина при исполнении СБУ задач по защите государственной безопасности Украины, возложенных на эту Службу законодательством Украины.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, ограничение прав и свобод человека и гражданина, правоограничения.

Reveals the legal principles of activities of the Security Service of Ukraine, which regulate the issues related to temporary and lawful restrictions on individual rights and freedoms of citizens in the exercise of the Security Service of Ukraine tasks to protect national security of Ukraine, assigned to the Security Service of Ukraine Law of Ukraine.

Key words: rights and freedoms of man and citizen, restriction of rights and freedoms of citizens, right restrictions.

Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини і громадянина. Законодавство України вимагає від органів і співробітників Служби безпеки поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. Закон допускає у виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів тимчасове обмеження окремих прав та свобод у порядку і межах, визначеними Конституцією та законами України. При цьому неправомірне обмеження законних прав і свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно із законодавством.

Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконання службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди.

Конституцією України особі та громадянину гарантовано право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадовими і службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень. У разі неправомірного порушення співробітниками Служби безпеки України прав чи свобод людини, слід вжити негайних заходів щодо притягнення винних до відповідальності¹.

Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За

віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність².

Важливим у цьому аспекті є визначення умов та підстав тимчасового правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини, а також переліку таких прав і свобод.

З іншого боку, слід зазначити, що саме особисті конституційні права і свободи людини, закріплені у Конституції та конституційних законах України, можуть бути правомірно тимчасово обмежені СБУ, а саме: недоторканість житла (ст. 30), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканість особистого і сімейного життя (ст. 32), свобода пересування (ст. 33), свобода думки і слова (ст. 34), право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45) та інші. Ці права та свободи можуть бути тимчасово обмежені на законодавчій основі з метою припинення та розкриття злочинів проти основ національної безпеки України.

В юридичній літературі проблеми, пов'язані з тимчасовим правомірним обмеженням прав і свобод людини і громадянина, розглядали у своїх працях такі учені як: П. Рабінович, М. Баглай, В. Костюк, Л. Григорян, І. Фарбер та ін.

Водночас, питання щодо системного та цілісного розгляду проблем, пов'язаних із правомірністю тимчасового обмеження прав і свобод людини і громадянина та ефективного їх розв'язання, предметно не розглядалися. Ці проблеми, пов'язані з таким обмеженням, залишаються досить актуальними та важливими.

У більшості випадків лише особисті конституційні права, що закріплені у відповідних положеннях Конституції України, містять посилання щодо цілей, умов та підстав їх обмеження. Свобода кожної людини реалізується через дотримання її права на особисту недоторканість. Юристами-науковцями вважається, що особиста недоторканість особи полягає у її захисті від незаконних та необґрунтованих арештів чи затримань, а також від усляких неправомірних посягань на її свободу, життя, здоров'я, майно, честь та гідність тощо.

Тому особиста безпека особи являє собою стан людини, при якому забезпечується на законних підставах її повна безпека (моральна, фізична, матеріальна) особи за умови її правомірної поведінки.

Діяльність органів СБУ ґрунтується на чіткому дотриманні Конституції та законів України, а також міжнародних стандартів прав людини і багато у чому пов'язана з їх обмеженням. Таке обмеження прав і свобод людини проводиться на підставах і в цілях вказаних у Конституції та законах України і є необхідною умовою діяльності правоохоронних органів, і Служби безпеки України зокрема. Такі умови, безперечно, є необхідними для захисту інтересів більшості людей. З іншого боку, є небезпека зловживання такими умовами, що вимагає відповідної фіксації меж прав правоохоронних органів, і СБУ зокрема, а також умов застосування ними обмежень прав і свобод людини. Це визначено законами України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію» та ін.

Під обмеженням особистих конституційних прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності СБУ слід розуміти правомірну діяльність органів СБУ щодо визначення сукупності умов та підстав таких обмежень, впровадження певної процедури, результатом якої є вплив на обсяг конституційних прав і свобод людини, які становлять сферу індивідуальної свободи особи щодо міри її можливої поведінки, з метою забезпечення прав і свобод інших індивідів і інтересів

суспільства у цілому, а також вирішення завдань, які стоять перед органами СБУ під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Підставами обмеження прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності слід розуміти сукупність визначених в законі правил, обставин, вимог та рішень компетентних органів, що притаманне обставинці застосування обмежень прав і свобод людини як засобу забезпечення прав і свобод інших індивідів. Такими підставами є фактичні та формальні.

До фактичних належить об'єктивна безпосередня причина здійснення певного обмеження окремого права людини, що проявляється у фактичній інформації, що породжує цю причину. До формальних – підстави, передбачені оперативно-розшуковим та іншим законодавством разом із відомчими нормативно-правовими актами, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин.

Так, згідно з частиною другою ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» такою формальною підставою може бути вмотивоване рішення суду прийняте за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника.

Як правило, фактичні підстави закріплені у чинному законодавстві, а формальні – у відомчих нормативно-правових актах (положеннях, інструкціях, наказах, вказівках тощо), хоча доволі часто обидва види підстав містяться і в нормах чинного законодавства, і у відомчих нормативно-правових актах.

Вченими-юристами також визначено фактичні та формальні підстави захисту особистих конституційних прав і свобод людини і громадянина.

До фактичних підстав захисту особистих конституційних прав і свобод в оперативно-розшуковій діяльності органів СБУ слід віднести наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються, або вчинені невстановленими особами; осіб, які готують або вчинили злочин; осіб, які переховуються від органів розслідування і суду, або ухиляються від відбуття кримінального покарання; осіб, безвісно відсутніх; розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України; реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю тощо.

Однією з формальних підстав згідно із законодавством, є вмотивоване рішення суду, прийняте за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника про проведення правообмежувальних заходів (частина друга ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»)³.

Умовами здійснення правообмеження в оперативно-розшуковій діяльності органів СБУ є наявність визначених Конституцією та законами України, що регулюють оперативно-розшукову діяльність СБУ спеціальних правил, виконання яких обумовлює підготовку і здійснення конкретних правообмежень. Вони призначені гарантувати дотримання принципів встановлення відповідних меж таких обмежень при реалізації індивідом своїх особистих конституційних прав і свобод під час здійснення стосовно нього оперативно-розшукової діяльності органами СБУ. Такими умовами здійснення правообмеження в оперативно-розшуковій діяльності органів СБУ є: наявність рішення суду; наявність відповідних випадків у законі; наявність винятковості і тимчасовості при здійсненні правообмеження тощо.

Правообмеження характеризується такими категоріями: зменшення, звужен-

ня, призупинення, скасування, невизнання, утруднення, процедури реалізації певних прав і свобод особи в окремій сфері суспільних відносин.

Головним при цьому, є дотримання меж правообмежень для того, щоб з одного боку, занадто не обмежувати можливості особи, а з іншого – не завдати шкоди життєво-важливим інтересам інших осіб, суспільству і державі відсутністю таких обмежень.

Тому під обмеженням конституційних прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності органів СБУ слід розуміти діяльність компетентних органів СБУ по встановленню необхідних меж відповідно до визначених законом підстав щодо можливості особи вибирати вид та міру своєї поведінки з метою вирішення завдань, які стоять перед органами та підрозділами СБУ.

У цьому сенсі необхідним є встановлення точних критеріїв для визначення правомірності їх обмеження. Такими критеріями є: законність; винятковість та тимчасовість; співмірність меж; цілеспрямованість; нормативність.

Це дає підстави для висновку, що дотримання стандартів прав людини закріплених у Конституції та законах України виконує балансує роль регулятора суспільних правовідносин в аспекті правообмежувальної діяльності СБУ та інших правоохоронних органів України. Їх конституційне закріплення вказує на намагання законодавця забезпечити законність і правильність застосування останніх на практиці.

Зважаючи на це, з метою дієвого забезпечення прав і свобод людини у діяльності органів Служби безпеки України доцільно:

1. Стаття 32 Конституції України гарантує людині право на невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Зазначена стаття Конституції України також гарантує судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації інформації. З огляду на це, пропонується у частині четвертій зазначеної статті Конституції України слова «будь-якої інформації» замінити словами «такої інформації», оскільки, у разі, якщо особі не подобається уся інформація, що існує в інформаційному просторі, а не тільки недостовірна, і особа захоче її вилучити, то це може призвести до непорозумінь і конфліктів інтересів багатьох індивідів.

Крім того, з огляду на редакцію частини третьої статті 32 Конституції України, відповідно до якої громадянин має право знайомитись в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею, необхідно законодавчо визнати механізм отримання громадянами такої інформації, оскільки на сьогодні ця норма Конституції України не працює.

2. Відповідно до частини четвертої статті 5 Закону України «Про Службу безпеки України», Служба на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів СБУ. Однак законодавець не закріпив норму щодо порядку здійснення громадянином України такого свого права на судовий захист, а саме: чи орган СБУ продовжує здійснювати правообмежувальні заходи стосовно особи, яка звернулася до нього за поясненням з приводу обмеження її прав і свобод, одночасно оскаржуючи такі дії до суду?; чи орган СБУ, після отримання такої заяви від особи і оскарження правообмежувальних дій до суду, призупиняє дію заходів,

спрямованих на обмеження прав і свобод цієї особи до розгляду справи у суді і винесення відповідного рішення суду?

У цьому випадку вважається доцільним запропонувати, що при оскарженні до суду порушених природних прав і свобод громадян, що гарантовані статтями 27 («право на життя»), 28 («право на повагу гідності»), 29 («право на свободу та особисту недоторканність») Конституції України, здійснення заходів, що порушують ці права мають бути негайно припинені, а оскарження наприклад, прав до суду що гарантовані статтями 42 («право на підприємницьку діяльність»), 43 («право на працю»), 44 («право на страйк»), 45 («право на відпочинок»), не може призупинити правообмежувальних заходів органів СБУ стосовно громадян.

3. Частину п'яту статті 97 Кримінально-процесуального кодексу України в частині проведення окремих оперативно-розшукових заходів з дозволу суду за погодженням з прокурором поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника слід привести у відповідність до частини другої статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до якої проведення таких оперативно-розшукових заходів погодження з прокурором не потребує⁴.

4. Зважаючи на надане громадянам України право у встановленому порядку одержувати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмові пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржувати ці дії, що закріплене у частині сьомій статті 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», пропонується доповнити зазначений Закон нормами, що визначають порядок внесення таких скарг та процедуру судового провадження за такими скаргами.

1. Закон України «Про Службу безпеки України» // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. 2. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Юридичне забезпечення здійснення, охорони і захисту прав людини і громадянина: шляхи і засоби ефективізації. – Х., 1998. – 56 с. 3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. № 15.